

УДК 347.44

І.С. АЛЕКСЄЄВ, Державний науково-дослідний інститут митної справи

ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Ключові слова: властивості договору, договір, категорія, концепція, функції договору

Сучасний етап формування та розвитку ринкових відносин в Україні, що характеризується відходом від адміністративно-командних методів регулювання економіки, реформуванням відносин власності, розвитком свободи підприємництва, зумовив підвищення ролі цивільно-правового договору як універсальної та найбільш ефективної форми опосередкування товарно-грошових відносин.

У сучасній українській цивілістичній науці підвищується інтерес науковців до проблем договірної права, аналізу змісту нових видів договорів, тлумачення основних функцій договору тощо. Науково-теоретичною базою роботи є праці вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців з питань теорії права, цивільного права тощо. На особливу увагу заслуговують праці М.М. Агаркова, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, В.Г. Верднікова, Д.М. Генкіна, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, О.С. Іоффе, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, О.О. Красавчикова, Л.А. Лунца, В.В. Луця, І.Б. Новицького, О.А. Підпригори, К.П. Победоносцева, А.П. Сергєєва, М.В. Сібільова, Є.А. Суханова, Ю.К. Толстого, Р.О. Халфіної, Г.Ф. Шершеневича та ін. Водночас, усесторонній юридичний аналіз проблематики поняття цивільно-правового договору, його ознак та функцій викладені в них недостатньо широко та потребують додаткового дослідження. Тому метою даної статті є усесторонній юридичний аналіз проблематики поняття цивільно-правового договору, його ознак та функцій і на підставі проведених досліджень формулювання власних підходів на поставлені питання. Новизна роботи полягає в тому, що категорія «цивільно-правовий договір» визначається в суку-

пності доктринального формулювання, а також його правового закріплення в правових системах світу. Крім того, договір пропонується розглядати як комплексне правове явище.

Категорія договору широко використовується в усіх без виключення сферах економіки, соціального та культурного життя. Договір використовується і є юридичною категорією в багатьох галузях права: міжнародного, адміністративного, трудового, сімейного. Однак, особливе місце він займає саме в цивільному праві. Таким чином, термін «договір» може використовуватися як в широкому, так і вузькому розумінні, зокрема, у цивілістичному.

Договір у широкому розумінні – це угода двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав і обов'язків [1, с.232]. У вузькому, галузевому розумінні – це цивільно-правове поняття, в якому і знаходиться методологічна основа науково-правового вивчення договору, оскільки найбільш широко оперує поняттям «договір» цивільне право [2, 3].

В словнику В.І. Даля договір розуміється як взаємна домовленість, умова, зобов'язання [3, с.450]. Термін «договір» має глибоке значення і виходить від спілкування між людьми, яке має своїм результатом досягнення певної домовленості між ними.

На думку М.І. Брагінського, основне призначення договору зводиться до регулювання в рамках закону поведінки людей шляхом вказівки на межі їх можливої та належної поведінки [4, с.15]. В законодавстві та доктрині країн континентального права цивільно-правовий договір - угода двох і більше осіб, за допомогою якої встановлюються певні права і обов'язки.

Видатний французький юрист Потье в «Трактаті про зобов'язання» (Traité des obligations, 1801р.) визначає договір як угоду двох чи декількох осіб, що спрямована на встановлення між ними зобов'язань [5, с.90]. Французький цивільний кодекс (Кодекс Наполеона), прийнятий в 1804 році, що є чинним і нині з внесеними до нього змінами і доповненнями, дає наступне визначення договору: «Договір є угодою, за допомогою

якого одна або декілька осіб зобов'язуються перед іншою особою або перед декількома особами дати будь-що, зробити будь-що або не робити будь-що (ст.1101)» [6, с.373].

Цивільний кодекс Нідерландів в ст.213 визначає договір, як «багатосторонню угоду, в якій одна чи декілька сторін приймає на себе зобов'язання по відношенню однієї чи декількох інших сторін». Аналогічне розуміння договору міститься і в ст.1378 Цивільного кодексу провінції Квебек. Німецьке цивільне уложення містить поняття договору як юридичного факту, що раз і назавжди відомий і не потребує пояснення.

В цілому, можна говорити, що континентальна система права визначає договір в декількох значеннях, а саме як: 1) угоду, що виникла, як результат волевиявлення сторін; 2) підставу виникнення зобов'язань; 3) правовідносини, що виникли з цієї підстави.

Відповідно до класичної концепції договору в англійському праві він є обіцянкою або одностороннім виявленням волі особи, виконання якого забезпечується правом [7]. В кінці XIX - на початку XX сторіччя вченими Холмсом, Поллоком, Мейтлендом у ряді робіт договір розглядався як обіцянка або ряд обіцянок, виконання яких забезпечується правом. Вони підкреслювали, що основою договору є волевиявлення зобов'язаної сторони.

Єдиний торговий кодекс США (Uniform Commercial Code) 1962 р., який не є федеральним законом, але широко застосовується в судовій практиці, в статті 1-201 визначає договір як правове зобов'язання, що в цілому впливає із угоди сторін у відповідності з цим законом і іншими, належними до застосування нормами права.

У вітчизняній цивільно-правовій доктрині пропонуються різні підходи до визначення поняття договору, що, зокрема, обумовлюється його багатоаспектним змістом і недостатністю юридичних ознак, закладених у цивільне законодавство. Можна навести погляди деяких вчених на концепцію цивільно-правового договору в дореволюційний період.

Д.І. Мейер вважав, що договір являє собою домовленість двох або декількох осіб,

яка породжує право на чужу дію, яка має майновий інтерес [8, с.156]. Г.Ф. Шершеневич наводить таке визначення поняття «договору»: «...погодження волі двох або більше осіб, направлене на встановлення, зміну чи припинення юридичних відносин». Він також вважав, що «сфера договору» виходить за межі зобов'язальних правовідносин [9, с.68].

ЦК УРСР 1963 р. не містив легального визначення договору. Доктринально його визначали, виходячи з редакції ст.41 вказаного законодавчого акту, яка розкривала поняття угоди як дію громадян чи організацій, що спрямовувалась на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Відповідно договорами називалися дво- чи багатосторонні угоди.

Таким чином, враховуючи особливо важливу роль цивільно-правового договору в житті суспільства, необхідне чітке та однозначне тлумачення договору взагалі та його окремих інститутів зокрема. Поняття цивільно-правового договору слід сформулювати таким чином, щоб воно містило у собі основні визначальні категорії та не допускало повтору їхніх складових елементів.

Для більш повного розуміння цивільно-правового договору можна навести його основні властивості:

- 1) персоніфікований характер;
- 2) добровільність укладення;
- 3) спільність інтересів;
- 4) рівність сторін;
- 5) згода сторін по всім аспектам договору;
- 6) взаємна відповідальність сторін за невиконання чи неналежне
- 7) виконання взятих на себе зобов'язань;
- 8) правове забезпечення.

Суть та значення договору, як основної підстави виникнення зобов'язань найбільш яскраво проявляється у виконуваних ним функціях. Таким чином, необхідно більш детально зупинитися на аналізі цих основних функцій.

Цивільно-правовий договір виконує багатогранні функції, зміст та значення яких досить повно і глибоко досліджено в цивілістичній науці. В юридичній науці склалося неоднозначне розуміння поняття функцій

договору, а тому варто звернути увагу на визначенні цього поняття. О.О. Красавчиков під функцією цивільно-правового договору розумів не форму, а певний вид дій (впливу) даного юридичного факту на суспільні відносини [10, с.16]. Ним же виділені основні функції договору: ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну [10, с.17-20].

Ініціативна функція договору полягає в тому, що він, як результат погодження волі сторін договір, є водночас актом вияву ініціативи і реалізації диспозитивності сторін.

Програмно-координаційна функція характеризується тим, що договір є своєрідною програмою поведінки його учасників стосовно один одного, а також засобом координації цієї поведінки сторін на засадах рівності, диспозитивності та ініціативності.

Інформаційна функція полягає в тому, що договір містить певну інформацію про права та обов'язки сторін.

Гарантійна функція виявляється в існуванні системи забезпечувальних засобів, що застосовуються для стимулювання належного виконання зобов'язань (застава, завдаток, порука, неустойка тощо).

Захисна функція полягає застосуванні механізму захисту порушених прав шляхом примусу до виконання зобов'язання в натурі, відшкодування збитків, застосування заходів впливу тощо.

Регулятивна функція договору зумовлена тим, що ним безпосередньо визначаються взаємні права та обов'язки сторін в зобов'язальних відносинах. Дана функція договору також зумовлює його організаційне значення у відносинах між учасниками цивільного обороту.

Крім даних функцій науковці виділяють й інші функції договору, зокрема, відзначається роль договору як засобу, що *дисциплінує цивільний оборот*, оскільки належне виконання договору та взятих на себе зобов'язань є найважливішим елементом, що забезпечує стабільне функціонування ринкової економіки, захист цивільно-правових відносин тощо.

Функції договору існують як у значенні юридичного факту, так і в значенні правовідносин. У значенні юридичного факту во-

ни розуміються як зумовлені станом економічного розвитку позитивні, статичні, тільки йому властиві напрями дії на відповідні суспільні відносини. У значенні правовідносин вони розглядаються як позитивні, динамічні, різноманітного характеру напрями дії, що зумовлені станом економічного розвитку.

Договір, як найбільш оперативний засіб зв'язку між виробництвом і споживанням, забезпечує необхідний баланс між попитом і пропозицією. Договір також виконує активну роль в організації та вдосконалення ринкової економіки, оскільки особиста зацікавленість та ініціатива суб'єктів цивільного права в укладенні договорів дозволяє налагоджувати найбільш раціональні зв'язки обміну товарами та послугами, знижувати затрати по їх виробництву, розвивати конкуренцію тощо.

В той же час, значення договору, й ті функції, які він виконує, зберігається лише тоді, коли забезпечується необхідна для будь-якого договору свобода сторін при його укладанні.

Таким чином, цивільно-правовий договір є однією з центральних категорій дослідження цивільного права. Така роль договору обумовлена, перш за все, його історією розвитку та визначальним значенням у регулюванні суспільних відносин. Динаміка розвитку інституту цивільно-правового договору не є сталою, вона постійно змінюється, а відповідно змінюється і його правове регулювання. Воно характеризується тим, що безумовно враховуються основні, базові положення, але й неухильно розвивається внутрішня складова окремих елементів.

Що стосується визначення самого поняття цивільно-правового договору, то зрозуміло, що не можна його розглядати з однієї сторони. Термін «договір» розуміється комплексно як інтегроване поняття, що включає в себе і угоду, і договірне зобов'язання на всіх стадіях його виникнення, і як документарну форму його існування. Для сучасного світу, в тому числі і для України, характерною є тенденція до підвищення ролі та значення договору. Все більше інтересу приділяється ролі договору, який не лише впливає на динаміку розвитку цивільних правовідносин, а є також

засобом регулювання поведінки учасників цих відносин.

Функції цивільно-правового договору становлять єдину систему та комплексно впливають, як на поведінку учасників цивільного обороту, так і на розвиток економіки взагалі. Дослідження в даній роботі положень, що визначають поняття та суть договору було побудовано таким чином, що аналізувалась вітчизняна та зарубіжна доктрина цивільного права та відповідне законодавство в своєму історичному розвитку. Отримані результати дають можливість більш ґрунтовно оцінити досліджуваний об'єкт та визначити основні шляхи вдосконалення відповідного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія. – К. : НАНУ; ІДіП ; Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2. – 744 с.
2. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.03 / В. Г. Олюха. – К., 2003. – 20с.
3. Даль В. И. Толковый словарь великорусского языка: В 4 т. / Даль В. И. - М. : Полиграфресурсы, 1998. – Т. 1. – 683 с.

4. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. - Изд. 2-е, испр. - М. : Статут, 2000. – 848 с.
5. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М. : Типография Известий Советов депутатов трудящихся СССР, 1940. – 105 с.
6. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев ; предисловие.: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложение 1-4: В. Захватаев ; отв. ред. А. Довгерт. – К. : Истина, 2006. – 1008 с.
7. Халфина Р. О. Договор в английском праве / Р. О. Халфина. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 319 с.
8. Мейер Д. И. Русское гражданское право (по исправленному и дополненному 8-му изд. 1902 г.): в 2-х ч. / Мейер Д. И. - М. : Статут, 1997. - Часть 2. – 455 с.
9. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Г. Ф. Шершеневич. – М., 2005. – 462 с.
10. Красавчиков О. А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции / О. А. Красавчиков // Межвузовский сборник научных трудов / [редкол.: Верб С. А., Кириллова М. Я., Красавчиков О. А. (отв. ред.) и др.]. – Свердловск, 1980. – С. 3-20.

Алексеев И. С. Поняття та функції цивільно-правового договору / І. С. Алексеев // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 7–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10aiccpd.pdf>

Проведено дослідження категорії цивільно-правовий договір в контексті доктринального визначення, а також в рамках континентального та англосаксонського права. Наводяться основні властивості договору; досліджується система функцій цивільно-правового договору.

Алексеев И.С. Понятие и функции гражданско-правового договора

Проведено исследование категории гражданско-правовой договор в контексте доктринального определения, а также в рамках континентального и англосаксонского права. Приводятся основные свойства договора. Исследуется система функций гражданско-правового договора.

Aleksieiev I.S. Concept and Functions of the Civil-Law Contract

Review of the category of civil-legal contract in the context of doctrinal definitions, as well as within the continental and Anglo-Saxon law is conducted. The basic characteristics of the contract are studying. The system of functions of civil-legal contract is investigated.